

48. Річицький А. Тарас Шевченко у світлі епохи / Річицький А. — Катеринослав, 1925. — 228 с.
49. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів в Україні 1860–1870-х рр. / Савченко Ф. — Х — К. : Державне видавництво України, 1930. — 414 с.
50. Стоюнин В. Заметки о русской школе / В. Стоюнин // Вестник Европы. — 1882. — Т. 1. — № 1. — С. 172–179.
51. Т. Курйозы иностранной литературы о России. (La Russie et l'Europe, par Henri Martin 1866. Preussen und Oesterreich im Jahr 1866, von Wolfgang Menzel) / Т. // Русский вестник. — 1866. — Т. 63. — № 5–6. — С. 349–376.
52. Флоринский Т. Д. Зарубежная Русь и ее горькая доля / Флоринский Т. Д. — К. : Тип. И. И. Горбунова, 1900. — 28 с.
53. Флоринский Т. Д. Славянское племя (статистическо-этнографический обзор современного славянства) / Флоринский Т. Д. — К. : Тип. У-та св. Владимира, Н. Корчак-Новицкого, 1907. — 193 с.
54. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). — Ф. 873. — Оп. 1. — Спр. 20. — 16 арк.
55. Шевелів Б. Петиції українських громад до Петербурзького комітету грамотності у 1862 р. / Б. Шевелів // За Сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. — 1928. — Кн. 3. — С. 11–16.
56. Щеголев С. История украинского сепаратизма / Щеголев С. — М. : Имперская традиция, 2004. — 472 с.
57. Z (Ригельман Н. А.) Современное украинофильство / Z (Н. А. Ригельман) // Русский вестник. — 1875. — Т. 115. — № 2. — С. 818–848.

О. В. Сажок

УДК: 94:02:2–737(477.43)«18»

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ШЕПЕТІВСЬКОГО АРХАНГЕЛО-МИХАЙЛІВСЬКОГО БРАТСТВА У 90-х рр. XIX ст.

У статті на основі історичних джерел і наукової літератури розглянуто становлення та розвиток бібліотек Архангело-Михайлівського церковного православного братства у містечку Шепетівка Заславського повіту Волинської губернії наприкінці XIX ст.

Ключові слова: Шепетівка, церковне православне братство, бібліотеки, бібліотечний фонд, читачі, культурно-просвітницька робота.

В статье на основе исторических источников и научной литературы рассмотрено становление и развитие библиотек Архангело-Михайловского церковного православного братства в местечке Шепетовка Заславского уезда Волынской губернии в конце XIX ст. Определены типы и функциональное назначение этих библиотек, установлен основной контингент пользователей,

их читательские предпочтения. Раскрыты способы пополнения библиотечных фондов, проанализирован их тематический и количественный состав. Охарактеризованы формы и методы, которыми Архангело-Михайловское братство популяризировало библиотечную литературу. Выяснена культурно-образовательная роль библиотечной деятельности братчиков в общественной жизни местечка Шепетовка и его окрестностей.

Ключевые слова: Шепетовка, церковное православное братство, библиотеки, библиотечный фонд, читатели, культурно-просветительская работа.

Based on historical sources and scientific literature, this article observes formation and the development of libraries of Archangel-Michael church orthodox fraternity in the town of Shepetivka of Zaslavsky district of Volyn province at the end of XIX century. In particular, types and functional purpose of these library, basic contingent of its users, their reading preferences, supply of library collections, its thematic and quantitative composition, methods, used by Archangel-Michael fraternity to promote the library literature, cultural and educational role of library activity of fraternity in social life in Shepetivka and its environs are discussed.

Keywords: Shepetivka, church orthodox fraternity, public library-reading-room, library fund, readers, cultural and educational work.

Постановка наукової проблеми та її значення. Наявність мережі бібліотек підвищувала статус міст і містечок Волинської губ. у другій половині XIX ст., перетворювала їх на культурно-освітні осередки. Вагому роль у духовному та інтелектуальному розвитку волинян відігравали церковні православні братства, які з власної ініціативи відкривали бібліотеки різних типів і видів. Утім, їхня бібліотечна діяльність залишається малодослідженою у вітчизняній історіографії. Грунтовне вивчення цієї теми дасть змогу ширше представити історію бібліотечної справи на Волині окресленого періоду, а також забезпечити від забуття культурно-просвітницькі здобутки братчиків.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Бібліотечне законодавство царської Росії другої половини XIX ст., політику самодержавства щодо різних типів і видів бібліотек висвітлено в праці К. Абрамова [1]. В першому розділі монографії Л. Дубровіної та О. Онищенко проаналізовано правові засади бібліотечної справи та основні тенденції розвитку бібліотек на українських землях у складі Російської імперії наприкінці XIX — на початку XX ст. [5]. У дисертації А. Волинець розкрито стадії виникнення й розгортання мережі загальнодоступних українських бібліотек у XIX — на

початку ХХ ст. [4]. Вказані роботи становлять значну інформативну цінність для нашого дослідження, попри те, що в них про бібліотечну діяльність церковних православних братств окресленого періоду зовсім не згадується. Коротке повідомлення про бібліотеку при Шепетівському братстві є у статті С. Жилюка [6, с. 58].

Основу джерельної бази дослідження складають опубліковані на сторінках часопису «Волинские епархиальные ведомости» документи та статті Шепетівського Архангело-Михайлівського братства [3; 9; 12]. Слід наголосити, що в цьому періодичному виданні, яке почало виходити наприкінці 60-х рр. ХІХ ст., систематично з'являлися різноманітні матеріали, на підставі яких можна широко висвітлити досягнення шепетівських братчиків на бібліотечній ниві. Так, у статуті Архангело-Михайлівського братства визначалися цілі, завдання, форми й методи бібліотечної діяльності, а у звіті узагальнювалися її результати. Важливу складову вивчених джерел становлять публікації самих учасників братського руху в Шепетівці. Поєднання і критичне зіставлення виявлених матеріалів дало змогу відтворити різні аспекти досліджуваної проблеми.

Мета цієї публікації — показати роль бібліотечної діяльності Архангело-Михайлівського церковного православного братства у формуванні освітньо-культурного простору, поширенні знань та духовності в Шепетівці та її околицях наприкінці ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наприкінці ХІХ ст. на вимогу все більших суспільних потреб на території Російської імперії виникли загальнодоступні безкоштовні бібліотеки, які отримали назву «бібліотек-читалень для народу» або «народних читалень». Їх поширенню в містах, містечках і селах Волинської губ. сприяли й церковні православні братства. Серед волинських братських спільнот одним з перших взялося організувати широкодоступну книгозбірню братство, яке виникло 1893 р. в містечку Шепетівка Заславського пов. при місцевій Архангело-Михайлівській церкві. У статуті воно визначило як одне з основних культурно-просвітницьких завдань заснувати безкоштовну народну бібліотеку-читальню [12, с. 996]. Окрім того, це братство зобов'язувалося опікуватися потребами своєї церковної книгозбірні [12, с. 996], у якій, до речі, зберігалися 10 київських, львівських, московських, почаївських стародрукованих видань 1690–1772 рр. та рукописний ірмологіон (запис музичних творів, які виконувалися в церкві) [2, с. 100]. Таким чином, церковна братська бібліотека виконувала музейну функцію, зберігаючи колекції цінних книжкових рукописних та стародрукованих пам'яток. Архангело-Михайлівське братство брало на себе зобов'язання утримувати церковний хор [12, с. 996]. Така діяльність обов'язково була пов'язана з формуванням

масиву окремих творів духовної музики. Отож, комплектуючи храмову бібліотеку ще й нотами, шепетівські братчики розвивали та популяризували церковний спів у містечку.

Підставою вважати, що Архангело-Михайлівське братство не полишало поза увагою бібліотечні справи місцевої церковнопарафіяльної школи, є відповідальність, яку воно взяло за підтримання у належному стані навчально-виховного процесу в ній [12, с. 996].

Попервах Архангело-Михайлівське братство не мало достатніх матеріальних та людських ресурсів, аби відкрити народну читальню чи реалізувати якісь інші культурно-просвітницькі плани. У рік створення воно складалося лише з тридцяти трьох членів [3, с. 995]. Тільки два роки по тому, заручившись підтримкою високопосадовців і представників інтелігенції, братство вирішило розпочати цикл народних читань. З цієї метою було виписано кілька назв періодичних видань, придбано чимало книг і брошур, що згодом увійшли до складу фонду народної бібліотеки братства. Організація таких масових заходів відбувалася відповідно до «Правил для проведення народних читань у губернських містах» (1876 р.) [10, с. 556–557].

Спочатку голова Архангело-Михайлівського братства, священник Гермоген Ігнатійович Віленський провів кілька бесід з братчиками, аби вони добре усвідомлювали суспільне значення покладених на них обов'язків. Темою одної з бесід була діяльність давніх братств на Волині [9, с. 1085].

Наприкінці 1895 р. шепетівські братчики вже влаштовували читання з релігії, вітчизняної історії, сільського господарства, охорони здоров'я, читалися також художні твори й морально-етичні статті, біографічні нариси про відомих російських діячів, зокрема про Михайла Ломоносова. Судячи з переліку питань, які Архангело-Михайлівське братство порушувало в ході читань, значна увага приділялася історії України княжої доби та періоду козаччини [9, с. 1131]. Під час публічних читань братчики використали багато публікацій на різноманітні теми з журналу «Бесіда». Не зайвим буде додати, що поряд з повчальними оповіданнями, статтями-проповідями на сторінках цього періодичного видання, яке виходило у Варшаві в 1886–1906 рр., друкувалися поради сільським господарям, популярні нариси про домашніх тварин, повідомлення з гігієни, кулінарні рецепти тощо [11, с. 670].

Вже за рік, коли відкрилася братська бібліотека-читальня, проблему з браком постійного місця для культурно-масової роботи братства було ліквідовано. А доти всі братські заходи проходили в Архангело-Михайлівській церкві або на її погості чи в сторожці. Попервах, окрім голови братства, організаційні питання з підготовки та проведення читань вирішували начальник залізничної станції «Шепетівка» Сергій Іванович Крессов і учитель Шепетівського народного училища Олександр Васильович Кікець, котрий ви-

конував у братстві ще й обов'язки діловода [3, с. 991; 9, с. 1086]. Згодом з братчиків склалося коло осіб, які розподілили відповідальність за організацію заходів певної тематики. О. В. Кікець вів спеціальний обліковий журнал, у якому фіксувалися кількість слухачів, дата проведення і тема того чи іншого заходу, а також прізвище ведучого.

Братські заходи завжди супроводжувалися співом церковного хору. До того ж братство мало діапроектор і діапозитиви з краєвидами різних міст і сімох чудес стародавнього світу, а ще Київська комісія з народних читань не відмовилася постачати братчиків необхідними наочними матеріалами [9, с. 1132].

Індивідуальні та групові бесіди застосовувалися для повідомлення історичних відомостей про подвижництво волинських братств, які існували протягом XVI–XVIII ст. [9, с. 1085]. Шепетівські братчики вважали себе ідейними спадкоємцями цих церковно-світських інституцій. Важливою складовою публічної роботи серед мирян була релігійно-просвітницька діяльність з роз'яснення основ православного віровчення, прищеплення християнських чеснот, викорінення різних духовно-моральних вад (шкідливих звичок, забобонів тощо) [12, с. 996]. Незважаючи на нав'язану ідеологію царського уряду, якою були просякнуті майже всі братські заходи, не варто недооцінювати культурне значення, суспільну й освітню їхню користь.

Про вдалий початок культурно-масового напрямку роботи шепетівських братчиків красномовно свідчили її кількісні показники. Так, упродовж 1896–1897 рр. у святкові та недільні дні Архангело-Михайлівське братство провело близько ста заходів, на кожному з яких налічувалося від 25 до 150 присутніх, а всього за цей проміжок часу братські заходи відвідало 3539 осіб [9, с. 1130]. Для порівняння додамо, що загальна кількість читань, які відбувалися протягом року в губернських містах Російської імперії, коливалось в межах 10–47, а в повітових — 17–34 [7, с. 598].

Отож, цілком справедливо заслужили великий успіх у мешканців містечка та його околиць братські заходи, зокрема й ті, що організовувалися для популяризації книг і періодики з фонду народної бібліотеки-читальні братства, яку офіційно відкрили на початку листопада 1896 р. Впродовж того ж року спеціально для неї було зведено дерев'яну прибудову до Архангело-Михайлівського храму, що поєднувала його з дзвіницею — доволі простору довгу галерею з великими вікнами. Вздовж стін читальні стояли стільці, а в одному з кутків розміщувалася об'ємна шафа для зберігання книг.

Бібліотека мала правила користування та статут, складений на основі виданих у Міністерстві народної освіти 15 травня 1890 р. «Правил про безкоштовні народні читальні та порядок нагляду за ними» [8]. Завідував читальнею голова братства, парафіяльний священник Г. І. Віленський, а бібліо-

текаря — сільського дільничного лікаря Т. І. Горощенка — було обрано серед членів братства. Т. І. Горощенко вів систематичний каталог, складав списки замовлень на нову літературу, займався обліком і видачею книг та періодики читачам, за можливості перевіряв прочитане в дітей [9, с. 1128]. Дружина лікаря Л. І. Горощенко, будучи членом братства, також сприяла розвитку народної читальні, зокрема, даруючи їй книги. Таку саму небайдужість виявила й дворянка Єлизавета Павлівна Крессова. Ці жінки разом з головою братства суттєво примножили братський бібліотечний фонд. Рада братства досить скрупульозно підходила до його комплектування, адже читальня повністю утримувалася за гроші братства та церкви. Братчики спочатку ретельно переглядали покажчики й каталоги книг, схвалених для обігу в народних бібліотеках, а після наводили довідки про ці видання за відгуками та рецензіями у відповідних журнальних рубриках; лише після цього замовляли літературу. Вже за рік такої наполегливої праці у братському фонді зібралася чимало різних за тематикою видань (Табл. 1; [9, с. 1133]).

Таблиця 1. Структура та кількісний склад фонду народної бібліотеки-читальні Шепетівського Архангело-Михайлівського братства (станом на 17 жовтня 1897 р.)

Поділ літератури за розділами (збережено оригінальні назви розділів фонду)	Кількість примірників		Кількість назв	
Релігійно-моральна	134	37%	117	35%
Історична	36	10%	34	10%
Географічна та етнографічна	41	11%	40	12%
З природознавства, сільського господарства, медицини та гігієни	39	11%	36	11%
Біографії відомих російських та зарубіжних діячів	18	5%	16	5%
Кращі белетристичні твори	94	26%	89	27%
Книги для інтелігенції	4	1%	3	1%
Всього:	366		336	

Джерело: [9, с. 1133]

Як бачимо, найбільше у фонді було представлено книг на релігійно-моральну тематику, а також художніх творів, менше — з інших галузей знань. Така ситуація була типовою для всіх народних бібліотек. Це зумовлювалося численними заборонами й обмеженнями, які існували в бібліотечному законодавстві Російської імперії щодо формування публічних бібліотечних фондів. Як свідчить Таблиця 1, Шепетівське Архангело-Михайлівське братство, комплектуючи бібліотеку, прагнуло передбачити та задовольнити найвибагливіші читацькі запити й уподобання. Слід підкреслити, що на

початковому етапі розвитку читальні за відносно малого обсягу її фонду, користувачам уже пропонувався широкий вибір різних книжкових видань, практично не було дублетної літератури. Тож є всі підстави стверджувати про неформальний підхід та відповідальне ставлення шепетівських братчиків до створення бібліотеки. Одночасно з поповненням її фонду урізноманітнювалася й тематика публічних читань братства.

Окрім зазначених у Таблиці 1 видань, у розпорядженні користувачів були ще книги тридцять одної назви для позакласного читання з бібліотеки школи грамоти села Климентовичі Заславського пов. Таким чином, відвідувачі читальні Шепетівського братства могли обирати потрібну їм літературу з понад 400 примірників друкованих творів.

Про великий читацький попит говорить те, що книжки ніколи не залежувалися в бібліотечній шафі, а майже завжди перебували у читачів на руках [9, с. 1135]. Відвідувачі книгозбірні Архангело-Михайлівського братства могли брати книжки додому або читати їх у бібліотеці в неділі та на свята. Важливо, що братчики не тільки не вимагали оплати за бібліотечні послуги, а й ніколи не брали застав і не застосовували штрафних санкцій за прострочення термінів користування бібліотечною літературою. Лише в тому разі, коли читач загубив або зіпсував бібліотечну книгу, з нього стягувалася її повна вартість. Аби не допустити подібних ситуацій, у читальні було вивішено для загального ознайомлення її статут і правила. Особи, які порушили правила користування читальнею або без будь-якої поважної причини часто затримували у себе бібліотечну літературу, позбавлялися права користуватися народною бібліотекою.

Потрібно зазначити, що наприкінці XIX ст. в Шепетівці налічувалося близько шести тисяч мешканців [13, с. 538]. Тож потенційних читачів Шепетівська братська книгозбірня могла мати достатньо. Вже за перший рік її діяльності бібліотечними послугами в ній скористалося понад три сотні мешканців містечка різних вікових груп (Табл. 2; [9, с. 1134]).

Таблиця 2. Відомості про користувачів народної бібліотеки-читальні Шепетівського Архангело-Михайлівського братства (станом на 17 жовтня 1897 р.)

Всього користувачів	За статтю		За віком		
	чоловіки	жінки	малолітні	підлітки	дорослі
308	232	76	47	102	159
	75%	25%	15%	33%	52%

Джерело: [9, с. 1134]

Як бачимо, до книг з бібліотечного фонду Архангело-Михайлівського братства однаково активно зверталися як діти, так і дорослі. Жінки відві-

дували читальню найрідше, що пояснювалося низьким рівнем письменності цієї категорії читачів у зазначений період. Таким чином, шепетівські братчики, розвиваючи читацькі смаки й задовольняючи інформаційні потреби, цілком усвідомлювали важливість загальної освіти для народу, пробудження його прагнення до знань.

Загалом статистичні показники Шепетівської братської бібліотеки вказували на її низьку книгозабезпеченість, про це, передусім, свідчив недостатній обсяг книжкового фонду відносно кількості його читачів. На жаль, подібна ситуація простежувалася в більшості загальнодоступних бібліотечних закладів на теренах України. Оскільки ці бібліотеки обслуговували населення безкоштовно, їхні книжкові фонди були дуже бідні [5, с. 13]. Значних фінансових витрат на придбання нової літератури не могло собі дозволити й Шепетівське Архангело-Михайлівське братство, адже його скарбниця поповнювалася лише за рахунок членських внесків, пожертв, відсотків з накопичених капітальних сум. У 1895–1897 рр. у складі братства налічувалося всього 87 осіб [9, с. 1081], котрі, власне, й старалися втілювати всі ті культурно-просвітницькі задуми, що окреслювались у братському статуті. Хоча на закупівлю творів друку для бібліотеки-читальні в 1890-х рр. було витрачено не такі вже й малі, як на той час, кошти — близько 65 руб. [6, с. 58; 9, с. 1138], цього бракувало, аби забезпечити книгами всіх спраглих до знань. Утім, цей факт аж ніяк не применшував суспільної ваги братської книгозбірні.

Варто зауважити, що в Російській імперії фонди народних бібліотек, хоч і були невеликими, використовувалися більш інтенсивно, ніж фонди публічних бібліотек [1, с. 71]. У публічних бібліотеках подекуди стягувалася дуже висока плата за користування книгами, через що вони були доступні лише для заможних прошарків суспільства. Тому безкоштовні народні бібліотеки мали суттєве просвітницьке значення, на відміну від публічних. На користь цього твердження свідчать і виявлені в звіті Шепетівської братської громади за 1893–1897 рр. кількісні показники руху її книжкового фонду [9, с. 1134]. Наприклад, за вісім місяців 1897 р., у які здійснювалося бібліотечне обслуговування, кожную книгу з братської читальні в середньому запитували майже до п'яти разів. З огляду на це, стає зрозуміло, що бібліотечна література не припадала пилком на книжкових полицях, а постійно видавалася читачам. Таким чином, фонд народної бібліотеки братства цілком виконував суспільне призначення.

Статистичні дані про щомісячну видачу книг з кожного підрозділу фонду Шепетівської братської читальні дають змогу не лише проаналізувати його використання за певний проміжок часу, але й з'ясувати читацькі вподобання місцевої публіки (Табл. 3; [9, с. 1134]).

Таблиця 3. Відомості про книговидачу у народній бібліотеці-читальні Шепетівського Архангело-Михайлівського братства з 4 березня по 17 жовтня 1897 р.

Література за змістом	Кількість примірників		Кількість книговидач		Відвідувань усього
Релігійно-моральна	134	37%	848	46%	
Історична	36	10%	191	10%	
З географії та етнографії	41	11%	89	5%	
З природознавства, сільського господарства, медицини та гігієни	39	11%	77	4%	
Біографічна	18	5%	64	3%	
Літературно-художня	94	26%	587	32%	
Всього:	362		1856		

Джерело: [9, с. 1134]

Як показано в Таблиці 3, найінтенсивніше шепетівські мешканці зверталися до літератури релігійно-моральної тематики і художньої, а менше — до видань з природознавства, сільського господарства, медицини та гігієни, а також до біографічних творів. Очевидно, що збільшенню видачі значених книжок заважала обмежена кількість їхніх примірників у бібліотеці. В цілому ж, за допомогою фонду братської книгозбірні задовольнявся і зростав читацький інтерес до літературно-художніх творів; у місцевого молодого покоління вироблялася звичка читати та формувалося прагнення змістовно проводити вільний час.

Усе наведене переконує, що народна бібліотека-читальня Архангело-Михайлівського братства, виконуючи такі важливі соціальні функції, як рекреаційну та виховну, стала справжнім центром культурного дозвілля для мешканців Шепетівки та її околиць.

Відзначимо, що братство самостійно аналізувало ефективність використання свого фонду [9, с. 1134–1135]. Це доводить, що братчики намагалися перетворити свій заклад на повноцінний осередок поширення освіченості й духовності. За результатами їхнього вивчення своєї книговидачі, відвідувачі братської бібліотеки особливо зачитувалися біографіями Христофора Колумба та Олександра Суворова, творами Миколи Гоголя і Дмитра Григоровича, а також кількома науково-популярними книжками з релігії, історії, географії, народознавства й природознавства. Аби проілюструвати, наскільки дієво виявлялася просвітницька функція Шепетівської народної читальні, доречно буде зупинитися докладніше на тій літературі з братського фонду, яка надавала допомогу в загальноосвітньому розвитку та мала серед читачів підвищений попит.

До авторів, природознавчі праці яких запитували в народній бібліотеці Архангело-Михайлівського братства найчастіше, належали такі російські літератори й відомі популяризатори науки, як педагог Микола Животовський, книгознавець і бібліограф Микола Рубакін, соціолог Олександр Стронін. Приміром, «Рассказы о земле и небе», які О. Стронін опублікував під псевдонімом Іванов, розходилися на теренах Російської імперії багатотисячним тиражем та неодноразово перевидавалися, викликаючи в читачів значний інтерес до природничих наук.

Відвідувачі Шепетівської братської читальні неабияк цікавилися й виданнями з інших галузей знань. Наприклад, допитливість народознавців задовольнялася низкою етнографічних праць, серед яких можна виокремити «Очерки домашней и общественной жизни евреев, их верования, богослужение, праздники, обряды, талмуд и кагал» О. Алексеева (Санкт-Петербург, 1896 р.), «Наша родина и чужие страны» В. Андреева (Київ, 1893 р.), збірник науково-популярних нарисів для дітей «Где на Руси какой народ живет и чем промышляет» М. Александрова (Санкт-Петербург, 1874 р.), а також численні брошури Ф. Пуциковича, видані в серії «Из народоведения». Як бачимо, стараннями Архангело-Михайлівського братства Шепетівська бібліотека розвивала ще й освітню функцію, ви-ступаючи партнером школи, стаючи невід'ємною ланкою навчального процесу.

До того ж користувачі Шепетівської народної бібліотеки мали змогу ознайомлюватися з останніми досягненнями в сільськогосподарському секторі, отримувати кваліфіковані рекомендації та поради щодо раціонального ведення домашнього господарства. Цьому сприяла наявність у фонді публікацій відповідного змісту, зокрема робіт видатного російського хіміка, провідного вітчизняного бджолознавця Олександра Бутлерова та українського письменника, видавця, церковного й громадського діяча Галичини Івана Наумовича. В такий спосіб Архангело-Михайлівське братство долучалося до впровадження передового виробничо-практичного досвіду. Послугуючись прикладом братчиків, місцевий люд усе активніше припадав до такого джерела інформації та духовних цінностей, як книга, що, безсумнівно, сприяло еволюції соціокультурного середовища містечка.

Виходячи з цільового призначення більшості творів друку, розміщених у розглянутих братських бібліотеках, можна визначити завдання й типи їхніх фондів. Універсальний фонд читальні, основу якого становили науково-популярні видання та художня література, був розрахований на задоволення загальноосвітніх запитів найширших кіл читачів. Відповідно, й братську народну бібліотеку теж слід віднести до типу універсальних. Церковна ж бібліотека Архангело-Михайлівського братства належала до типу спеціальних, адже її фонд був призначений зберігати книги для проведення богослужінь.

Нагадаємо, що братчики опікувалися потребами ще однієї спеціальної бібліотеки — шкільної, завдяки фондові якої виконувалися інформаційні запити, пов'язані з педагогічною та навчальною діяльністю. Таким чином, за участю Архангело-Михайлівського братства в Шепетівці отримали подальший розвиток бібліотеки двох типів: універсальні й спеціальні.

Висновки. Отже, в 90-х рр. XIX ст. Шепетівське Архангело-Михайлівське братство опікувалося бібліотеками трьох видів: церковною, шкільною, народною. За умов цілковитої відсутності на теренах Російської імперії спеціальної мережі державних бібліотек внесок цього церковного православного братства в розгортання бібліотечної справи у своєму населеному пункті, безперечно, суттєвий. Попри недостатнє фінансування, панівні законодавчі утиски Архангело-Михайлівське братство спромоглося сформувати повноцінну універсальну загальнодоступну безкоштовну бібліотеку, здатну розвивати потребу в читанні серед різних вікових категорій. Народна читальня братства надавала допомогу в самоосвіті, вдосконаленні професійної самопідготовки, забезпечувала культурне дозвілля мешканців Шепетівки та навколишніх сіл, широко популяризувала наукові знання й досягнення. Треба відзначити також, що шепетівські братчики розуміли історико-культурну вагу раритетних книжкових пам'яток, належне збереження яких забезпечувалося в братській церковній книгозбірні. Дбаючи про комплектування шкільної церковнопарафіяльної бібліотеки, братство робило помітний внесок у розвиток початкової освіти в своїй парафії.

Наприкінці XIX ст. бібліотечна діяльність Архангело-Михайлівського братства мала визначальне значення для задоволення все більших запитів мешканців Шепетівки у книзі та знаннях. Братські просвітницькі масові заходи не лише підвищували рівень освіченості та духовності місцевого населення, а й відчутно поживлявали різні сфери проявів культурного життя свого містечка.

1. Абрамов К. И. История библиотечного дела в СССР : учеб. для библиотеч. фак. ин-тов культуры, пед. вузов и ун-тов / Абрамов К. И. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Книга, 1980. — 352 с.

2. Бойко М. Бібліографія церковного життя Волині / Бойко М. — Bloomington : Volhynian Bibliographic Center, 1974. — 240 с. — (Праці Осередку бібліографії Волині ; чис. 9).

3. Виленский Г. И. Открытие Архангело-Михайловского православного братства в местечке Шепетовке Заславского уезда / Г. И. Виленский // Волинские епархиальные ведомости. — 1893. — № 35. — Часть неофиц. — С. 991–995.

4. Волинець А. А. Становлення та розвиток мережі публічних бібліотек України (XIX — поч. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.08 «Книгозн., бібліотекознавство, бібліографозн.» / А. А. Волинець. — К., 1998. — 17 с.

5. Дубровіна Л. А. Бібліотеки України в складі Російської імперії, стан бібліотечної справи від кінця XIX ст. до 1917 р. / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко // Бібліотечна справа в Україні в XX столітті. — К., 2009. — Розд. 1. — С. 9–71.

6. Жилюк С. І. Діяльність церковних братств на Волині (друга пол. XIX — поч. XX ст.) / С. І. Жилюк // Велика Волинь : наук.-попул. краєзн. пр. — Житомир, 1994. — Т. 15. — С. 54–62.

7. Народные чтения // Энциклопедический словарь : [в 86 т.] / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. — СПб., 1897. — Т. 20. — С. 595–598.

8. О бесплатных народных библиотеках и читальнях : правила 15 мая 1890 г., указы Правительствующего сената, циркуляр. распоряжения М-ва нар. просвещения / ред. П. М. Шестаков. — М. : Тип. П. Д. Путилова, 1905. — 81 с.

9. Отчет о состоянии Шепетовского православного Архангело-Михайловского братства и библиотеки-читальни за 1893–1897 гг. // Волинские епархиальные ведомости. — 1897. — № 34. — Часть неофиц. — С. 1077–1087; № 35. — Часть неофиц. — С. 1127–1139.

10. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2 : 1825–1881 гг. В 55 т. — Т. 51, отд.-ние 2 : 1876 г. — СПб. : Тип. П. Д. Путилова, 1878. — 602 с.

11. Русская периодическая печать (1702–1894) : справочник / авт.-сост. Н. В. Баранская и др. ; под ред. А. Г. Дементьева, А. В. Запорова, М. С. Черепанова. — М. : Госполитиздат, 1959. — 836 с. : ил.

12. Устав православного Архангело-Михайловского братства в местечке Шепетовке Заславского уезда // Волинские епархиальные ведомости. — 1893. — № 35. — Часть неофиц. — С. 995–1000.

13. Цинкаловський О. М. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзн. слов. — від найдавніших часів до 1914 р.). В 2 т. — Т. 2 / Цинкаловський О. М. — Вінніпег : [б. в.], 1986. — 578 с. : ілюстр. — (Інститут дослідів Волині ; ч. 55).

А. В. Смишляк

УДК: 783«18» П. І. Чайковський

ЦЕРКОВНА МУЗИКА

ТА ЦЕРКОВНО-ХОРОВЕ ВИКОНАВСТВО

ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XIX ст. В ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ (на матеріалах епістолярної спадщини П. І. Чайковського)

В статті церковно-хорове мистецтво та виконавство останньої чверті XIX ст. проаналізовано з погляду його оцінки в епістолярній спадщині П. І. Чайковського.

Ключові слова: П. І. Чайковський, церковно-хорове мистецтво, соціальна історія.

В статтє церковно-хоровое искусство и исполнительство последней четверти XIX в. как культурный феномен проанализированы с точки зрения его оценки в эпистолярном наследии П. И. Чайковского — одного из наиболее заметных представителей русской музыкальной элиты XIX в.

Ключевые слова: П. И. Чайковский, церковно-хоровое искусство, социальная история.